

00

Jaume I, 1276-2026

Com s'ha de commemorar al segle XXI la mort d'un rei medieval?

**JAUME I, 1276–2026. HOW SHOULD THE DEATH OF A MEDIEVAL KING
BE COMMEMORATED IN THE 21ST CENTURY?**

ANTONI FURIÓ

Coordinador del monogràfic
Universitat de València
antoni.furio@uv.es
ORCID: 0000-0003-3828-5649

Enguany es compleixen 750 anys de la mort de Jaume I, una efemèride redona, d'aquelles que només s'escauen quatre —o tres, segons com es mire— vegades cada mil·lenni (i la pròxima arribarà en 2276, una data remotíssima hui dia i fora de l'abast de tots nosaltres, malgrat tots els avanços recents i per vindre en matèria d'esperança de vida). I, tanmateix, la data està passant pràcticament desapercebuda, sense pena ni glòria, en contrast no tan sols amb les commemoracions del ja llunyà 1976, quan tingué lloc a Saragossa el X Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, dedicat, com pertocava, a «Jaume I i la seua època», sinó amb les del més pròxim 2008, amb motiu del huit-centé aniversari del naixement del monarca. Aquell any, la Generalitat Valenciana desplega un fastuós programa d'activitats, amb congressos, conferències, publicacions —entre les quals, tres o quatre biografies del rei—, exposicions i una vistosa desfílada amb cavalls, cavallers i peons degudament abillats, que quedà un poc deslluïda per una pluja inoportuna i inclement.

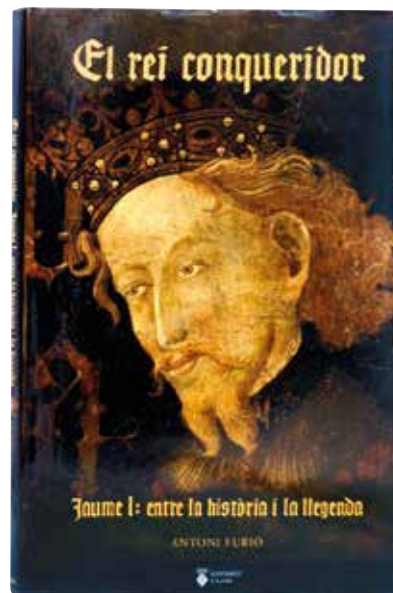
Bé és veritat que ni la preparació, que havia començat molt abans, ni la generosa dotació pressupostària per part de les institucions es van veure afectades —per qüestió de setmanes, podríem dir— per la crisi de les *subprime* que aquell mateix any acabaria desencadenant una crisi financera i econòmica de dimensions planetàries. El món avançava aleshores amb pas accelerat i despreocupació aparent cap a la globalització, no conscient encara de molts dels riscos que aquesta comportava. Però el context polític era molt similar a l'actual. Igual que ara, un socialista, José Luis Rodríguez Zapatero, presidia a Madrid el govern espanyol, mentre que el Partit Popular governava la Generalitat Valenciana, la Diputació de València i l'Ajuntament de València, encapçalats respectivament per Francisco Camps, Alfonso Rus i Rita Barberà. També és veritat, però, que l'atmosfera política no estava tan enrarida ni polaritzada com hui, i això acaba incidint inevitablement en qualsevol iniciativa commemorativa, que requereix sempre un cert grau de consens, si no una unanimitat completa.

Fa cent-cinquanta anys, en 1876, la societat valenciana sabé commemorar el sis-centé aniversari de la mort de Jaume I. Teodor Llorente, líder indiscutit de la Renaixença valenciana i director del diari *Las Provincias*, impulsà l'erecció d'una estàtua eqüestre del monarca, un projecte que l'Ajuntament de València assumí de seguida i que acabaria executant l'escultor barceloní Agapit Vallmitjana. El monument, inaugurat en 1891, porta dues inscripcions laterals al pedestal, que diuen, l'una, «Entró vencedor en Valencia, liberándola del yugo musulmán, el día de San Dionisio, IX octubre de MCCXXXVIII», i l'altra, «Al rey don Jaime I el conquistador, fundador del reino valenciano. Valencia agradecida, año MDCCCXCI». I és que les efemèrides —i els monuments— ens diuen més de qui les celebra —i els erigeix— que no del personatge o del fet evocat. Potser hui ja no seria oportú al·ludir a l'alliberament del «yugo musulmán», i comença a haver-hi gent que fins i tot discutiria això de «fundador del reino valenciano». Però no hi ha dubte que València, la València de l'últim quart del segle XIX, se sentia agraïda al monarca, el pare fundador de la pàtria, el record i l'exemple del qual podien sacsejar una societat, com la valenciana, instal·lada en una «perpètua somnolència digestiva», per dir-ho amb les paraules que faria servir molts anys després un altre intel·lectual valencià. Teodor Llorente no ho tenia del tot clar. La Renaixença de les lletres, al seu parer, no havia de tindre pretensions polítiques, sinó únicament culturals. Poc abans, en uns versos adreçats «Als poetes de Catalunya», havia escrit: «Dels venerats sepulcres no remogam les cendres, / deixem dins d'ells l'espasa que el temps ja rovellà... mes no vullgau que tornen los antics segles, / puix morts estan per sempre / los Jaumes i els Borrells...». El valencianisme polític faria cas omís d'aquesta exhortació i, ja en les primeres dècades del segle XX, la festa del 9 d'Octubre afegiria a la seua dimensió rememorativa una clara càrrega reivindicativa que, amb intensitats variables, ha perviscut fins als nostres dies.

L'escàs entusiasme que desperta hui el 750é aniversari de la mort de Jaume I —un personatge que ha passat de ser exalçat com a «fundador» i «pare de la pàtria» a suscitar incomoditats i recels, potser perquè remet a una llengua i una cultura, i la construcció política que hi havia al darrere, que alguns perceben hui com a divisives— contrasta igualment amb la veritable febre commemorativa que caracteritzà el tombant de segle i de mil·lenni. Després del cinqué centenari del viatge de Colom —i també de la conquesta de Granada i de l'expulsió dels jueus—, celebrat en 1992, l'any també dels Jocs Olímpics de Barcelona i de l'Exposició Universal de Sevilla, que el govern espanyol va commemorar sota el lema de *Encuentro entre dos mundos*, una fórmula destinada a evitar termes més controvertits com «descobriment» o «conquesta», i que, malgrat tot, provocà una notable contestació a l'altra banda de l'Atlàntic, es va crear la Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, encarregada d'organitzar els actes dels quatre-cents anys de la mort del primer (1998) i dels cinc-cents anys del naixement del segon (2000). Passades les dues efemèrides, aquest organisme es reconvertí en la Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, que assumí la coordinació d'un extens calendari de celebracions històriques: el cinqué centenari de la mort d'Isabel la Catòlica i el primer centenari de la d'Isabel II (2004), els cinc-cents anys de la mort de Cristòfol Colom (2006), el bicentenari de la Guerra de la Independència (2008), els mil cent anys del naixement del regne de Lleó (2010), i així moltes altres efemèrides que han anat succeint-se al llarg del primer quart del segle XXI. No tinc notícia que aquest organisme estatal —ni tampoc el Ministeri de Cultura o la Real Academia de la Historia— haja previst cap commemoració amb motiu dels 750 anys de la mort de Jaume I, com tampoc no em consta que la Casa Reial haja inclòs l'efemèride dins la seua atapeïda agenda institucional. Una ocasió perduda per a enllaçar els actuals monarques amb els seus an-

cestres medievals de la branca no castellana, aquella que va governar els regnes i territoris de l'antiga Corona d'Aragó. L'ardor patriòtic, ja se sap, sempre s'inflama amb més facilitat per l'altra branca, la de la història castellana.

Tampoc hi ha unanimitat a les regions —les comunitats autònomes actuals— de l'antiga Corona d'Aragó, els límits territorials de la qual Jaume I tant contribuï a expandir i delimitar. Per a valencians i mallorquins, Jaume I és el rei conqueridor, el gran mite fundacional a partir del qual comença la història dels respectius regnes. És veritat que la història del territori valencià —com la del mallorquí i balear en general— comença molt abans, des que hi ha presència humana, acreditada per l'arqueologia a la cova de Bolomor fa 300.000 anys, i continua en època ibera, romana, visigoda i musulmana, quan ja existia el topònim València —d'origen llatí— per a referir-se a la ciutat i al seu territori. Però la història dels valencians en tant que poble comença amb Jaume I, amb la conquesta i la colonització del territori valencià i la creació *ex novo* del Regne de València —amb uns límits precisos, primer del riu de la Sénia fins a Biar i Xixona i, més tard, amb Jaume II, fins a Oriola i Guardamar. I la imatge i el record de Jaume I han sigut rememorats reiteradament al llarg dels segles per a evocar una pretesa edat daurada, de llibertats i drets, que haurien estat atorgats, instaurats, pel rei conqueridor, pel fundador del regne, i s'haurien anat erosionant després per la cobdícia i la tirania dels seus successors i dels senyors. És la imatge que tenien, si més no, els camperols revoltats durant la Segona Germania, al final del segle XVII; els maulets antisenyorials durant la Guerra de Successió, al començament del segle XVIII, els liberals revolucionaris de mitjan segle XIX i, encara, els valencianistes de la primera meitat del segle XX. Fins i tot durant la República i la Guerra Civil es mantingué aquest reconeixement al bon rei en Jaume, conservant el seu nom en un dels cuirassats de la flota republicana i, sobretot, presentant-lo —l'any 1938,

quan se celebraven els set-cents anys de la conquesta de la ciutat de València— com un monarca democràtic i progressista, gairebé com un rei republicà.

L'apreciació positiva que té entre mallorquins i valencians contrasta, és veritat, amb la desafecció amb què l'han tractat la historiografia catalana i aragonesa —que, almenys en aquest cas, no representen el sentir generalitzat de catalans i aragonesos. Els historiadors catalans han acostumat a blasmar Jaume I per haver renunciat a l'expansió per Occitània; al somni d'un estat a cavall dels Pirineus, del Roine a l'Ebre, i, sobretot, per haver dividit els seus regnes entre els fills i haver debilitat així el que hauria pogut ser una monarquia forta i vigorosa. Tanmateix, fa uns anys, en 2005, en la gala final del programa *El favorit*, emés per TV3, l'audiència el va triar, a través de telefonades i missatges, com el personatge més important de la història de Catalunya, per davant del violoncel·lista Pau Casals, els presidents de la Generalitat Lluís Companys i Francesc Macià i el famós bandoler del segle XVII Joan Sala, àlies Serra-llonga. Els historiadors aragonesos, per la seua banda, no s'han quedat tampoc curts a l'hora d'acumular

Representació escultòrica de Jaume I al panteó reial del monestir de Poblet

greuges contra la memòria de Jaume I: el més important, i del qual deriven tots els altres, és la creació mateixa del Regne de València, perquè això no tan sols tallava l'eixida d'Aragó a la mar, com ja s'havia intentat durant la conquesta de Tortosa, sinó també qualsevol futura expansió territorial cap al sud. L'alta noblesa aragonesa va reclamar sempre —en contra de Jaume I i els seus successors— la incorporació de les terres valencianes al reialme aragonés i, amb això, la vigència dels furs aragonesos en comptes dels de València. Si això s'haguera produït, si el monarca no s'haguera oposat fermament a les pretensions dels barons aragonesos, hui el gentilici de «valencians» només s'aplicaria als habitants de la ciutat de València, perquè els de Morella, Castelló, Xàtiva o Alcoi serien morellans i aragonesos, castellonencs i aragonesos, xativins i aragonesos, alcoians i aragonesos, però no «valencians». I si no va anar així, va ser perquè Jaume I decidí crear un regne nou, un espai polític més favorable a l'actuació de la monarquia, enfront de les limitacions que les poderoses aristocràcies feudals imposaven al poder reial tant a Ca-

talunya com a Aragó. No es tractava només d'un títol reial, com el que els seus homòlegs castellans acumulaven en la seua intitulació —rei de Castella, de Lleó, de Toledo, de Galícia, de Sevilla, de Còrdova, de Múrcia, de Jaén, de l'Algarve i d'Algesires—, per bé que en realitat només era un sol regne, el de Castella, amb unes mateixes lleis, unes mateixes corts, una mateixa moneda, des de Santiago de Compostel·la fins a Cadis, sinó d'un veritable regne, amb les seues lleis —els Furs—, les seues institucions —les Corts i la Generalitat— i la seua moneda —el reial de València, que durant un temps va ser usat també al Regne de Mallorca.

Dit tot això, que ho podria haver dit fa díhuit anys, quan es va commemorar el huit-centé aniversari del naixement del monarca, la qüestió és: quin sentit té hui commemorar la mort de Jaume I? Quin sentit té commemorar la mort d'un rei medieval al segle XXI? Què vol dir o què entenem per commemorar, per celebrar? És que hi ha res per celebrar? Cada vegada són més els qui, quan s'acosta el 9 d'Octubre, i a imitació del que es fa a propòsit

de la celebració del 12 d'Octubre (dia de la Raça o de la Hispanitat), diuen que no tenen res a celebrar. ¿Hem de celebrar Jaume I, les principals proeses del qual —i de les quals ell mateix se sentia tan orgullós en la seua crònica— van ser les conquestes de Mallorca, València i Múrcia; és a dir, la destrucció de les societats andalusines preexistents en aquests territoris? ¿No era Jaume I, sobretot, un *matamoros*, com el Santiago Matamoros de la tradició cultural castellana? Enfront del consens generalitzat que hi havia fins fa poc entorn de la figura i la significació històrica de Jaume I, com a rei conqueridor i fundador del regne, se senten ja algunes veus —sobretot en determinats sectors de l'esquerra radical o vinculats a lectures postcoloniales de la història— que substitueixen el sobrenom del Conqueridor pel de l'Exterminador, el Genocida, el Colonialista, el que destruí la societat andalusina anterior i sotmeté la seua població. És clar que molts d'aquests epítets impliquen categories contemporànies que la major part de la historiografia acadèmica considera problemàtiques o anacròniques quan s'apliquen a l'edat mitjana. No ens serveixen per a entendre un passat remot. Ni tampoc la història com a disciplina hauria de bascular entre dos extrems igualment empobridors: la idealització acrítica i la demonització retrospectiva.

Com hem d'acarar hui, doncs, la persona i la figura de Jaume I, un personatge històric, un monarca del segle XIII, des dels pressupòsits d'una societat democràtica i inclusiva, una part creixent de la població de la qual és d'origen forà i, en una proporció important, musulmana? Tan valencians són els nascuts de pares, avis i besavis valencians, de llengua i cultura autòctones, com els vinguts els últims cinquanta o

seixanta anys de moltes altres i diverses parts del món —d'Andalusia, Múrcia, Castella i Aragó als anys seixanta i setanta, atrets per la industrialització i el desenvolupament del sector turístic i de serveis; de l'Europa oriental i del nord d'Àfrica als anys huitanta i noranta; de l'Àfrica subsahariana, Amèrica Llatina i Àsia al segle XXI. Valencians de diferents cultures, costums i religions, però amb la voluntat d'arrelar al seu nou país i d'integrar-se en la societat valenciana; i, per això, un relat esbiaixat del passat medieval, que pose l'accent en les conquestes i destruccions del monarca conqueridor, no sembla massa incliusu ni solidari, segons els valors de les societats modernes i democràtiques. Tampoc podem llançar Jaume I al femer de la història, com una andròmina trencada i inservible; a més que el futur dels valencians en tant que poble no es pot construir fent *tabula rasa* del passat: no es pot edificar sobre el no-res. No podem renunciar a la nostra història, amb totes les llums i també amb totes les ombres, passant-hi de puntetes per damunt com si no existiren. Aleshores, què? Com hem de commemorar al segle XXI l'efemèride de la mort d'un rei medieval? Un rei, això sí, amb el qual comença —però no acaba— la història dels valencians actuals. Com hem d'escriure, en definitiva, una història en la qual es puguen reconèixer tots els valencians i, sobre aquesta, construir un futur propi i compartit?